

CONTRIBUCIÓ A L'INVENTARI DE L'OBRA DISPERSA I ORIGINAL DE NARCÍS OLLER

Manuel LLANAS

*A Xavier Vall, sense la generositat
del qual aquestes pàgines no haurien
vist mai la llum.*

La *Bibliografia* de Narcís Oller que, elaborada per Jordi Rubió i Balaguer, figura al final del volum xii i darrer de les *Obres completes* de l'escriptor, publicades per l'editor barceloní Gustau Gili entre 1928 i 1930, continua sent, com tota feina ben feta, d'una utilitat perfecta. El doctor Rubió va comptar, segons confessió pròpia, amb l'ajuda del novel·lista i del seu fill i va proposar-se reunir tant els llibres com els articles apareguts en revistes i les traduccions.¹ Per mica que un s'hi fixi, s'adona, entre el desconcert i l'estupor, que una colla d'entrades d'aquest repertori consigna textos no recollits a les obres que complementa. Va ser aquesta observació la que em va fer decidir a prendre la bibliografia del doctor Rubió com a base a fi d'inventariar la producció dispersa i original d'Oller; és a dir, la que, d'una banda, enterrada en publicacions diverses, no es recull en cap de les dues edicions d'obres completes,² i la que, de l'altra, no són traduccions, ni de l'obra del no-

1. Aquest repertori consta de 280 entrades, repartides entre 1874 —data dels primers escrits d'Oller, encara en castellà— i 1928. Amb el propòsit de perfeccionar-lo, i deixant ara al marge les entrades que hi he afegit, anoto aquí les dues esmenes que he trobat que cal fer-hi: s'ha de fer constar que l'entrada 102 no és un original d'Oller, sinó una traducció d'un article d'una revista francesa sense nom de traductor, per bé que l'índex de la revista —*La Il·lustració Catalana* de 1888— atribueix el text al nostre novel·lista, el qual probablement devia ser l'encarregat de traduir-lo; el mateix passa amb la 210, una altra traducció d'Oller, també d'un original francès.

2. De fet, podríem parlar de tres edicions: la primera, ja mencionada, es publica entre 1928 i 1930; la segona, de 1948, apareix a l'editorial Selecta i reproduceix els deu primers volums de la primera amb exclusió de la majoria de

vel·lista ni fetes per ell.³ Per ampliar la recerca he partit, de bon començament, de les publicacions on el nom d'Oller figura com a col·laborador dins els índexs de la *Història de la premsa catalana*, de Joan Torrent i Rafael Tasis; hi he afegit, en segon lloc, aquelles altres que, per les característiques o ideologia dels promotors, em semblava que podien haver albergat col·laboracions del novel·lista i aquelles que ell mateix menciona en el primer capítol de les *Memòries literàries*;⁴ i, en tercer i darrer lloc, he prescindit, com Jordi Rubió mateix, de la premsa diària, amb l'excepció, deguda a la gentilesa de Carola Duran, dels textos de caire més literari que Oller va publicar al rotatiu *La Renaixensa*.⁵

El trencacolls més important del meu treball ha estat, no tant la pila de publicacions existents, com la dificultat d'accedir-hi o de trobar-les senceres a hemeroteques i biblioteques.⁶ D'això mateix es lamentava

traduccions; finalment, la tercera, obra també de la Selecta, però en dos volums (1985), reproduïx la segona i hi incorpora les *Memòries literàries*, donades a conèixer per primer cop el 1962.

3. Per a una relació comentada i molt completa de les traduccions fetes per Oller, vegeu Ramon PINYOL I TORRENTS. «Les traduccions de Narcís Oller». Dins: *El segle romàntic. Actes del Col·loqui Narcís Oller*. Valls: Cossetània, 1999, p. 317-327. Vull manifestar la meua gratitud a Ramon Pinyol per haver-me facilitat diferents informacions que aprofito en aquest article.

4. Per als textos apareguts en publicacions d'àmbit més local, vegeu A. COSTAS JOVÉ. *El novel·lista Narciso Oller. Ensayo bibliográfico*. Tarragona: Impremta de Torres&Virgili, 1946. Afegiré que les referències a revistes de Valls i Reus de les entrades 9 i 65 de la meua llista les dec a Xavier Vail.

5. A aquests articles caldria sumar-hi els que, sobre l'urbanisme barceloní, Oller dóna a conèixer tant al diari *La Renaixensa* com a *La Vanguardia* i que la mateixa Carola Duran relaciona (vegeu Carola DURAN TORT. «Narcís Oller, compromès amb el seu temps: el progrés com a millora de la societat». Dins: *El segle romàntic. Actes del Col·loqui Narcís Oller*, p. 250-251, n. 20 i 21).

6. Per ordre alfabètic, les publicacions que he revisat són les següents: *Almanach modernista de la literatura catalana* (Reus, 1895); *Almanacs de l'Esquella de la Torratxa* (1874-1894); *Anuari català de F. Matheu* (1875); *Art y Literatura* (1884-1886); *El Ateneo* (Igualada, 1885-1898); *L'Atlàntida* (1896-1900); *L'Aureneta* (1896-1898); *Biblioteca Clàssica Catalana* (1906); *La Bomba* (1875-1877); *Calendari català pera l'any 1891* (1890); *Calendari català de Joan Baptista Batlle* (1898-1905); *Calendari català de F. P. Briz* (1875-1882); *Calendari del Cu-Cut!* (1903-1912); *Catalana* (1919-1926); *Cataluña* (1908); *Garba* (1905-1906); *Lo Gay Saber* (1878-1883); *La*

justament també el doctor Rubió, que afegia —i jo no puc sinó subscriure-ho humilment— que aquesta circumstància li havia impedit que la seva recopilació fos ni de bon tros exhaustiva.⁷ La seixantena llarga d'entrades resultants de l'operació, les he ordenades, numerant-les correlativament, en tres apartats (poesia, prosa de ficció i, incapaç de trobar una fórmula menys insatisfactòria, prosa de no-ficció), dins els quals les aportacions fetes per mi van precedides, per distingir-les de les del doctor Rubió, d'un asterisc (*). Sempre que el títol no és prou explícit, he incorporat al final de l'entrada, entre claudàtors, una lacònica indicació del contingut;⁸ les entrades, d'altra banda, les he classifi-

Gramalla (1870); *Il·lustració Catalana* (1906-1917); *La Il·lustració Catalana* (1880-1894); *La Il·lustració Llevantina* (1900-1901); *Joventut* (1900-1906); *El Poble Català* (1904-1906); *Lo Rat Penat. Calendari llemosí* (València, 1875-1882); *La Renaixensa* (1871-1880 i 1881-1898 [suplement del diari]); *Revista Catalana* (1889 i 1892); *Revista Catalana* (1909); *Revista de Catalunya* (1896-1897); *Revista de Catalunya* (1912); *Revista literària* (1883); *Teatràlia* (1908-1909); *Lo Teatro Regional* (1892-1902); *El Tío Camueso* (1867-1868); *De Tots Colors* (1908-1913) i *Suplement a De Tots Colors* (1910); *La Veu de Catalunya* (1891-1898); *La Veu del Montserrat* (Vic, 1878-1902).

7. Valgui com a exemple, un entre tants, d'aquestes dificultats el cas d'*El Tío Camueso*, revista on, segons testimoni propi, recollit a les *Memòries literàries*, Oller dóna a conèixer, amb el pseudònim de Plácido, el primer article («Un viatge de pler»). Un article que no he pogut localitzar (i que, per tant, no incorpore) perquè l'única col·lecció d'aquesta publicació que he pogut consultar (la de l'Arxiu Municipal d'Història de Barcelona) és incompleta.

8. Potser val la pena de traçar un perfil del conjunt d'articles que, amb els pseudònims de Plácido i Espoleta, Oller publica al setmanari barceloní *La Bomba*, una de les publicacions que, com deixa escrit al primer capítol de les *Memòries literàries*, acullen els seus inicis literaris. La revista, monàrquica i liberal, té com a caps d'esquila habituals l'Ajuntament de Barcelona, Manuel Girona (en tant que alcalde), el *Diario de Barcelona*, *El Correo Catalán* i, especialment, Mañé i Flaquer, destinatari, aquest darrer, dels articles en forma de carta que Plácido li escriu, generalment amb el títol genèric «A Juan». Espoleta, en canvi, se centra en el comentari crític de la política urbanística municipal. Altrament, el pseudònim Plácido apareix també, almenys el 1874, a *Robinsón. Periódico satírico*, al peu de poemes procaços en castellà, qui sap si també atribuïbles a Oller, que, això sí, en les memòries dóna a entendre que Yxart i ell publiquen poesies humorístiques en aquesta llengua i pels volts d'aquell any. Un cop més, dec aquesta informació a Xavier Vall.

caades per ordre cronològic. Si no s'indica explícitament una altra localitat, les publicacions són de Barcelona.

Aquest munt de textos negligits per l'edició actualment vigent de les obres completes d'Oller constitueix una mostra de la part desconeguda i oblidada de la seva producció. Sobta, entre altres coses, que hi hagi, per exemple, set poemes, mitja dotzena llarga de narracions, un monòleg teatral o dos discursos als Jocs Florals, sense comptar els fragments de novel·les. Gosaria dir, però, que ens trobem en el bon camí per poder fixar, de forma definitiva, el cens de l'obra ollerina no recollida en volum, incloent-hi la inèdita.⁹ Fa més de vint anys, Alan Yates donava a conèixer els fragments o esbossos de narracions d'Oller que avui es conserven autògrafs a la Biblioteca de Catalunya (llegat Susanna Oller).¹⁰ Més endavant, Rosa Cabré ens descobria algunes provatures literàries que Oller enviava al seu cosí Josep Yxart perquè les hi judiqués.¹¹ I, en darrer terme, Xavier Vall editava la primera narració catalana d'Oller amb una extensa i documentada contextualització, que

9. A banda dels que menciono tot seguit, hi ha inèdits en el fons Narcís Oller, dipositat en l'Arxiu Municipal d'Història de Barcelona. Entre ells, les onze quartilles autògrafes que, sota el títol de *Coneixensa ab D. Nicolau Salmerón* i datades el 29 de desembre de 1896, duen un encapçalament tan llamener com aquest: «Que no's publiqui may» (Vària. N.O.VIII.20). També n'hi ha al fons Oller de la Biblioteca de Catalunya, magníficament descrit per Pere Bohigas a «Papeles de Narcís Oller». *Anuario de la Biblioteca Central y de las populares y especiales* (1961), p. 307-320.

10. Són aquests: *Olimpia*, *La Soldadura* (reproduït dins les *Obres completes* amb el desenllaç modificat), *Agna Maria* (present també en el meu inventari i, doncs, publicat), *La família del Mas Gran*, *L'Expiació*, *La Rateta* i *Un qual-sevol*. Oller mateix menciona aquests títols a les *Memòries literàries* (Barcelona: Aedos, 1962, p. 35), al costat del de dos fragments més (*La vocació* i *D'un català a Espanya*), el text dels quals figura també a les *Memòries* (p. 43-45). Vegeu Alan YATES. «Narcís Oller: esborranys de novel·les». *Els Marges*, núm. 10 (maig de 1977), p. 31-46; amb el títol «Esberranys de novel·les: els graons perduts de l'*Obra completa* de Narcís Oller», reproduït després dins Alan YATES. *Narcís Oller. Tradició i talent individual*. Barcelona: Curial, 1998, p. 62-96.

11. Rosa CABRÉ. «Epistolari Josep Yxart-Narcís Oller (1867-1895)». [Tesi doctoral presentada a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona, 1985 (vegeu sobretot el volum III)]. En un article posterior, la mateixa autora relaciona aquests textos d'Oller i els contextualitza dins la trajectòria del novel·lista i en relació a l'amistat amb Yxart (vegeu Rosa CABRÉ. «Narcís Oller i Josep Yxart: entre la vida i la literatura (1868-1877)». Dins: *El segle romàntic. Actes del Col·loqui Narcís Oller*, p. 55-88).

relaciona una bona part dels textos de l'escriptor, inèdits o no, anteriors a *Croquis del natural* (1879), entre els quals el manuscrit d'una novel·la fulletonesca en castellà, *El pintor Rubio*, custodiada per la Biblioteca de Catalunya.¹² I és que Oller, amb qui la posteritat, si més no la dels darrers vint o vint-i-cinc anys, no es pot pas dir que hagi estat injusta, no ha tingut sort, en canvi, amb els editors. Se sap qui va ser el responsable de la recopilació de les obres completes de 1928-1930? L'escriptor, ja molt gran, és més que versemblant que no se n'ocupés; devia delegar en algú altre, a qui, tanmateix, probablement auxiliava indicant-li els textos dispersos de què tenia notícia sense poder abastar-los tots. I després hi ha la qüestió espinosa de la intervenció d'Emili Guanyavents en els originals ollerins. Per més que en la nota al primer volum (1928) de les obres completes el corrector s'afanyava a dir que el novel·lista compartia els seus criteris (i què podia fer si no, per veure-les publicades?),¹³ el fet és que Guanyavents va esmenar-li no tan sols la morfologia i el lèxic, sinó també l'estil, que ens ha arribat amb modificacions essencials.¹⁴ En qualsevol cas, no em pertoca, ara i aquí, de valorar la importància d'aquest aplec de textos, però sí, potser, de reclamar la necessitat pre-remptòria de posar-lo a l'abast del lector. El coneixement d'Oller hi sortiria guanyant, i també el nostre tribut a la seva memòria.

12. Vegeu Xavier VALL. «La primera narració catalana de Narcís Oller, escrita amb Josep Yxart: "La Pagesia"». *Els Marges*, núm. 51 (desembre de 1994), p. 63-82.

13. Les paraules de Guanyavents sobre el particular, a la pàgina 7 d'aquell primer volum, diuen exactament això: «totes les modificacions que en la present edició puguin notar-se duen l'aquiescència del nostre eminent novel·lista.» Aquest assentiment d'Oller, més forçat que sincer, el recull també Maurici Serrahima al colofó (titulat «El món de Narcís Oller») a l'edició de 1948 de l'obra completa (p. 1455).

14. Podem fer-nos càrrec de la magnitud de les manipulacions de Guanyavents confrontant les dues versions (de 1880 i de 1928) d'*Isabel de Galceran* que Giuseppe Grilli va publicar dins Narcís OLLER. *Isabel de Galceran i altres narracions*. Barcelona: Edicions 62, 1991. La intervenció de Guanyavents també neguiteja Pere Bohigas, que il·lustra aquest procés de revisió lingüística reproduint una pàgina impresa de la primera edició de *Pilar Prim* atapeïda de correccions. Bohigas, que no s'està d'afegir que qualsevol edició fiable d'Oller no pot basar-se en la de les *Obres completes*, afirma també sagaçment que els textos corregits per Guanyavents són «documentos de primera mano para el estudio de la evolución del catalán literario en el primer cuarto del siglo actual» (p. 317 de l'article de Bohigas citat a la nota 9).

POEMES

1. «A Esperanza». *Miscelánea científica y literaria*, II (1874), p. 360-361.
2. «Letrilla». *Miscelánea científica y literaria*, III (1875), p. 172-173.
3. «La cansó de mon bressol». *Calendari català de l'any 1881 de Francesc P. Briz*, 85. [Publicat també a *La Pàtria Catalana* [Valls], núm. 2 (27-I-1881), p. 63 i a *El Eco del Centro de Lectura* [Reus], núm. 42 (16-X-1881), p. 3].
4. «¡Amunt, Amunt!». *L'Avens*, II (gener de 1883), p. 110.
5. «Trist recort». *La Renaixensa* [revista], XIII (1883), p. 16.
- *6. * * * [sense títol; el primer vers fa «Aqui hi venim perquè si»], *Art y Literatura*, juny 1884, p. 38.
7. «La excursió a Lanós». *Catalana*, 31-VIII-1926, p. 250-251.

PROSA DE FICCIÓ

8. «Don García de Alcaraz. Leyenda original de Narciso Oller a D. Francisco Grás, su buen amigo». *Miscelánea científica y literaria*, III (1875), p. 11-13 i 25-29.
9. «La venganza del gitano (costumbres populares)». *Miscelánea científica y literaria*, III (1875), 73, 106 i 117. [Reproduït com a fulletó al diari *El Eco de Valls*, núm. 32-38 (1885) i la primera part, amb el títol «El barrio de los gitanos», a l'*Almanaque de Valls* (1908)].
- *10. «Historia menuda». *La Renaixensa* [diari], 26-II-1881 (edició de la tarda), p. 1281-1282.
11. «Lo hivern». *Biblioteca de l'Arch de Sant Martí*, II (1885), p. 393-394.
12. «Un cop de sabre». *La Il·lustració Catalana*, VIII (1887), p. 114-115.
13. «Agnà-Maria. Fragment d'una novel·la inédita». *Llibre de la Renaixensa*, Barcelona, 1888, p. 253-256. [Reproduït també a *Almanach de La Esquella de la Torratxa pera l'any 1892*, p. 182-184].
14. «Lo dia de moda». *Almanach de La Esquella de la Torratxa pera l'any 1889*, p. 36-41. [Amb el títol «El dia de moda», reproduït també dins *La Novel·la Catalana*, núm. 18 (1924), al costat d'altres contes d'Oller].
15. «Camps a través. Bucòlicas». *L'Avens*, 25-I-1889, p. 8-12.

*16. «Entre grans y petits». *La Renaixensa* [diari], 6-I-1892, p. 140-143.

17. «La vena als ulls» (Novel·la inèdita de Narcís Oller). *La Novel·la d'Ara*, núm. 3 (7-VII-1923). Barcelona: L'Avenç Gràfic, p. 7-38.

PROSA DE NO-FICCIÓ

18. «Concurso para la erección de un monumento consagrado a perpetuar las glorias de España en Africa, por X [Narcís Oller]». *Miscelánea científica y literaria*, III (1875), p. 85-89.

*19. Plácido. «Á Juan». *La Bomba*, núm. 49 (9-IV-1876), p. 1-2

*20. Plácido. «Á Juan». *La Bomba*, núm. 60 (24-VI-1876), p. 1-2.

*21. Esपोleta. «El sueño de un buen patricio». *La Bomba*, núm. 62 (9-VII-1876), p. 1-2.

*22. Plácido. «A Juan». *La Bomba*, núm. 62 (9-VII-1876), p. 2.

*23. Esपोleta. «Mejor que queremos». *La Bomba*, núm. 63 (13-VII-1876), p. 1-2.

*24. Plácido. «Á Juan». *La Bomba*, núm. 63 (13-VII-1876), p. 2.

*25. Esपोleta. «A dó vas, duelo?...». *La Bomba*, núm. 65 (30-VII-1876), p. 1-2.

*26. Plácido. «A Juan». *La Bomba*, núm. 67 (13-VIII-1876), p. 1-2.

*27. Esपोleta. «Esपोleta a sus lectores». *La Bomba*, núm. 68 (20-VIII-1876), p. 1.

*28. Plácido. «A Juan». *La Bomba*, núm. 68 (20-VIII-1876), p. 1-2.

*29. Plácido. «A Juan». *La Bomba*, núm. 70 (3-IX-1876), p. 1-2.

*30. Plácido. «A Juan». *La Bomba*, núm. 73 (24-IX-1876), p. 1-2.

*31. Plácido. «A Juan». *La Bomba*, núm. 75 (8-X-1876), p. 1-2.

*32. Plácido. «El grano y la paja. A Juan». *La Bomba*, núm. 91 (28-I-1877), p. 1.

*33. Plácido. «El grano y la paja. A Juan». *La Bomba*, núm. 92 (4-II-1877), p. 1-2.

34. «D. Andreu A. Comerma, autor del Dique de la Campana». *La Renaixensa* [revista], IX:1 (1879), p. 193-197. [Reproduït a *La Lluminera de Nova York*, núm. 58 (febrer 1880), p. 1-2]. [Semblança biogràfica d'aquest enginyer naval, nascut a Valls i amic d'infantesa d'Oller].

35. «Memoria del Sr. Secretari del Consistori Narcís Oller». *Jochs Florals de Barcelona*, 1881, p. 37-45.

*36. «Las ayguas de Senillés». *La Renaixensa* [diari], 16-VIII-1881.

*37. «Crónica de Senillés». *La Renaixensa* [diari], 24-VIII-1881.

38. «Lo concurs de la Catedral». *L'Avenç*, 15-III-1882, p. 47-48. [Opinió sobre els projectes presentats per a la façana de la catedral de Barcelona].

39. «Carta de Vichy». *La Il·lustració Catalana*, III (1882), p. 247 i 250. [Impressions sobre els atractius de Vichy com a centre de vacances].

40. «Lo concurs d'esculpturas pera'l monument á Colón». *L'Avenç*, II (1883), p. 197-202.

*41. «Las festas del estany a Puigcerdá». *La Renaixensa* [diari], 26-VIII-1887.

42. «Agapito Vallmitjana». *La Il·lustració Catalana*, IX (1888), p. 219. [Carta a Francesc Matheu excusant-se de no fer una presentació de l'escultor].

*43. «Carta a Domènec Torrent». *La Veu del Montserrat* [Vic], XII (1889), p. 133. [Excusa l'assistència a la reunió contra el nou codi civil].

44. «La Exposició Nacional d'Industrias Artísticas». *La Il·lustració Catalana*, XIII (1892), p. 362-363. [Reproduït també a *La Veu de Catalunya*, 8-I-1893, p. 14-15].

45. «Notas diarias. Bendicció de la Exposició Universal de Barcelona». *Almanach de la Esquella de la Torratxa pera 1894*, p. 33-36.

46. «Companys en dol». *La Veu de Catalunya*, 16-VI-1895, p. 296. [Breu nota necrològica d'Yxart].

47. «Proemi». Dins: Joseph YXART. *Obres catalanes*. Barcelona: L'Avenç, 1895, p. 5-6.

48. «Discurs del President del Consistori D. Narcís Oller y Moragas». *Jochs Florals de Barcelona*, 1896, p. 49-57.

49. «En l'aniversari de la mort del Yxart». *La Veu de Catalunya*, 31-V-1896, p. 255. [Carta a la Junta d'«El Renacimiento», de Tarragona, justificant l'absència en un acte a la memòria d'Yxart].

50. «Quatre mots de presentació». Dins: Evelí DÒRIA. *Música vella*. Barcelona: L'Avenç, 1896, p. 9-13.

*51. «Impressió». *La Veu de Catalunya*, 14-III-1897, p. 89. [Opinió breu i favorable sobre l'annexió de Creta per part de Grècia].

*52. «De la realitat». *La Veu de Catalunya*, 25-VII-1897, p. 248-249. [Necrologia de Marià Aguiló].

*53. «De la realitat. Nota». *La Esquella de la Torratxa*, 11-III-1898, p. 158-160. [Evocació de l'última vegada que va veure amb vida Josep Coroleu].

54. * * * [sense títol]. *La Talia Catalana*, 3-IV-1898, p. 12. [Impressió de la Setmana Santa].

*55. «Dedicat á Joan Sardá». *La Veu de Catalunya*, 18-XII-1898, p. 365 [però la paginació és errònia]. [Carta a Verdaguer i Callís agraint el condol per la mort de Sardá i breu nota elegíaca].

56. «Retallets». *Almanach de La Talia Catalana pera l'any 1899*. Barcelona, 1898, p. 28-29. [Cinc pensaments breus, en part reproduïts dins les *Guspies* de les *Obres completes* però amb moltes variants].

*57. «Declaracions íntimas». *L'Atlántida*, 4-II-1899, s/p. [Resposta a un qüestionari].

*58. «Un viatge a * * *». *L'Atlántida*, 10-III-1900, s/p. [Monòleg teatral; al final s'indica que forma part del *Teatre d'aficionats* de l'autor].

59. «Pensament». *La Il·lustració Llevantina*, 10-V-1900, p. 162. [Elogiosa nota breu sobre els Jocs Florals de Barcelona].

*60. [sense títol]. *Boletín de la Biblioteca Museo Balaguer*, gener-febrer 1901, p. 22. [Necrologia de Víctor Balaguer].

61. «Les aïbors del catalanisme del Dr. Robert». *Il·lustració Catalana*, 31-I-1904, p. 68. [Record d'una conversa amb el Dr. Robert].

*62. Resposta a l'«Enquesta sobre el teatre en vers». *Teatràlia*, 15-XI-1908, p. 145.

63. «L'Urgell». *Catalana*, 27-IV-1919, p. 292-295. [Sobre el pintor Modest Urgell; text datat el 1910].

64. «Les postrimerfes d'En Venanci Vallmitjana. Nota a volaplo-ma». *Catalana*, 5-X-1919, p. 313-317. [Crònica d'una visita que Oller li va fer el 27 de març de 1917].

65. [sense títol]. *Revista del Centre de Lectura* [Reus], núm. 59-60 (1/15-VII-1922), p. 161. [Text d'homenatge a Francesc Bartrina].

66. * * * [sense títol]. *Catalana*, 31-VII-1924, p. 217. [Pensament motivat per la mort de Guimerà].

67. «Pòrtic» a Joan B. Rodés (Apol de Montparnàs). Barcelona, 1925, s/p.